III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Col·lecció:
Llibres del Patrimoni Històric i Cultural
Coordinació:
Joana Gual Cerdó
Edita:
Consell Insular de Menorca, 2011
ISBN:
978-84-937073-8-5
Dipòsit legal:
Me 273/2011

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (3a : 2008 : Maó)
l'Arqueologia a Menorca : III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008) / [Coordinació Joana Gual Cerdó]. -- Menoca : Consell Insular, 2011. -- 280 p. ; 21x21 cm. -- (Llibres del Patrimoni Històric i Cultural ; 4)
ISBN 978-84-937073-8-5

I. Gual Cerdó, Joana II. Menorca. Consell Insular
1. Arqueologia – Menorca – Congressos
902(460.32)

III Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 3 i 4 d'octubre, 2008)

Llibres del Patrimoni Històric i Cultural

N-4

2011

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Sumari

Prehistòria 9
BLOC I

Son Torrella: Assentament ritual calcolític 11
Jaume Deyà Miró, Josep Ensenyat Alcover

Concepcions espacials a l'edat del bronze.
Els navetiformes: entre l'espai públic i el privat 22
David Javaloyas Molina, Joan Fornés Bisquerra,
Bartomeu Salvà, Simonet, Llorenç Oliver Servera,
Gabriel Servera Vives

Resultats preliminars de la intervenció a la naveta
de s'Hopitalet Vell (Manacor, Mallorca) 35
Damià Ramis, Magdalena Salas

Privatització i diversificació de l'espai domèstic
en la societat balear de l'edat del ferro 43
Jordi Hernández-Gasch

Coccions de ceràmica obertes en superfície a la prehistòria
mallorquina: anàlisi de les ceràmiques procedents
del àmbit funerari I del Turriforme Escalonat de Son Ferrer 63
Jaume García Rosselló, Manuel Calvo Trías,
Daniel Albero Santacreu, (Del Grup de Recerca
Arqueobalear de l'Universitat de les Illes Balears)

Identificació i caracterització d'argiles:
una proposta per a l'estudi d'engalbes
dins la producció ceràmica 75
Daniel Albero Santacreu, Jaume Garcia Rosselló
Del Grup de Recerca Arqueobalear
de l'Universitat de les Illes Balears

Una estructura de combustió
en el cercle II de Torre d'en Galmés (Alaior-Menorca) 91
Carmen Lara Astiz

El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca).
Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Edifici 1 97
G. Juan Benejam,, J. Pons Machado

El jaciment de Torre d'en Galmés (Alaior, Menorca).
Les intervencions d'Amics del Museu de Menorca: Cercle 7 109
A Ferrer Rotger, G. Lara Astiz, C., J. Pons Machado

Excavaciones en la Casa 2 del yacimiento de Torre d'en
Galmés, Alaior: propuestas para el hábitat talayótico 119
Dra. Amalia Pérez-Juez, Boston University amaliapj@bu.edu

Resultats preliminars de les excavacions
al talaiot est de Cornia Nou (Maó) 131
Lluís Plantalamor Massanet, Joaquim Pons Machado,
Antoni Ferrer Rotger

Colonitzacions, època romana i musulmana 139
BOLC II

Darreres intervencions a la cala de Binissafúller (Menorca) 141
Xavier Aguelo, Antoni Palomo, Octavi Pons, Carles de Juan

Primera aproximació al material arqueològic ceràmic
trobat a Cala en Busquests (Ciutadella-Menorca) 149
Mateu Riera Rullan, Albert Martín Menéndez,
Joan Santaolaria Sarabia, Manuel Izaguirre Lacoste,
Aurora Higueras-Milena Castellano, Núria Martínez Rengel,
José Manuel Higueras-Milena Castellano,
Icíar Alonso Díaz de Alda, Susana Ruiz Aguilar,
Antonia Martínez Ortega

El barrio púnico del Puig de Vila.
Nuevos datos de la excavación arqueológica
en la calle Ponent nº3 163
Glenda Graziani Echávarri, Juan José Marí Casanova

La torre III del Puig de sa Morisca. Avance de las campañas
de excavación 2005-2007 175
Emili Garcia Amengual, Victor Guerrero Ayuso,
Manuel Calvo Trias, Jaume Garcia Rosselló, Pilar Garcias Maas1

Intervencions, urbanes i d'època moderna 189
BOLC III

Descripció dels resultats de la intervenció arqueològica a
l'absis de la Catedral de Menorca (Ciutadella, juny de 2006) ... 191
Maria José Rivas Antequera, Sebastià Munar Llabrés,
Margarita Orfila Pons

La Capilla "Real" de San Agapito (s. XVII-XVIII). Hallazgos
arqueológicos en el nº1 de la calle Joan Roman (Dalt Vila) 205
Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarris

Restauració, adequació, divulgació i gestió 219
BLOC IV

L'aixecament d'una pila baptismal del jaciment de l'antiguitat tardana de Son Peretó (Manacor, Mallorca)..... 221
Margalida Munar Grimalt, Bernat Burgaya Martínez (Tècnics restauradors), Mateu Riera Rullan (Arqueòleg, director tècnic), Sílvia Alcaide González (Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC), investigadora en formació) Magdalena Salas Burguera (Directora del Museu d'Història de Manacor i coordinació del projecte), Miguel Ángel Cau Ontiveros (Research Professor, Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats ICREA/Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona (ERAAUB), director científic)

Restauració, adequació i museïtzació del jaciment arqueològic del Pla de ses Figueres (Illa de Cabrera)..... 231
Mateu Riera Rullan, Margalida Munar Grimalt Elena Juncosa Vecchierini, Lavínia Mayer Rodà, Maria Magdalena Riera Frau

El tractament del patrimoni històric en els plans territorials insulars de les illes Balears. Un anàlisi comparativa 241
J. Simón Gornés Hachero (Arqueòleg. Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca. simon_gornes@yahoo.es)

La gestió del patrimoni arqueològic a Menorca: L'emple de Torren d'en Galmés 253
M. Cristina Rita

El món talaiòtic en còmic. Una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés 263
Ferré Alemany, Marc, Forés Gómez, Albert

Deu anys de vigència de la Llei de Patrimoni històric de les Illes Balears. Algunes Propostes de Modificació. 269
Joana M. Gual (Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca)

RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ A LA NAVETA 1 DE S'HOSPITALET VELL (MANACOR, MALLORCA)

Damià Ramis
Magdalena Salas

Introducció

El jaciment de s'Hospitalet Vell es troba a la zona sud del terme de Manacor, prop de la costa en direcció a Cales de Mallorca. Està situat al polígon 21 parcel·la 121 del terme de Manacor i té el número d'inventari 26-140 del Catàleg de centres d'interès cultural de Manacor. És propietat municipal, fet que n'ha motivat l'estudi per part de l'Administració i el deure de conservació, tal com indica la Llei de patrimoni històric de les Illes Balears (Llei 12/1998, de 21 de desembre).

Es tracta d'un jaciment plurifàsic que va des de l'edat del bronze (PONS, 1999) fins a l'època islàmica (RIERA i ROSSELLÓ-BORDOY, 1995). És conegut en l'àmbit científic des de finals del s. XIX (WATELIN, 1909). ALCOVER (1941) va publicar una hipotètica planta i un assaig de reconstrucció del talaiot. El 1973 es va aixecar una planimetria provisional del talaiot, que va ser posteriorment rectificada (ROSSELLÓ-BORDOY, 1983). De 1976 a 1985 es realitzen excavacions dutes a terme per l'equip del Museu de Mallorca amb les subvencions de la Direcció General de Belles Arts de Madrid. És en aquest moment quan el jaciment és conegut a escala nacional i es dóna un gran impuls al seu coneixement i difusió científica.

L'any 2002 comença un projecte per part de l'equip del Museu d'Història de Manacor cofinançat per l'Ajuntament de Manacor i el Consell de Mallorca. Aquest projecte té com a finalitat dur a terme intervencions de consolidació, excavació i dinamització del jaciment (MUNAR *et al*., 2002; MUNAR i SALAS, 2005; MUNAR, 2006; SALAS *et al*., 2010; SALAS, 2010).

És per aquest motiu que en aquesta primera fase del projecte, que abasta fins al 2004, es fa una primera intervenció consistent en la consolidació i restauració de la naveta 1 i en el segon projecte trianual es realitza l'excavació exterior de l'estructura.

Intervencions realitzades a la naveta 1

L'interior d'aquesta estructura, també anomenada naveta Ponent, havia estat excavat els anys 1983 i 1984. Inicialment es donaren a conèixer aspectes puntuals dels resultats de l'excavació, com les característiques de l'estructura de combustió (ROSSELLÓ-BORDOY, 1986-89) o les evidències metal·lúrgiques (ROSSELLÓ-BORDOY, 1987). PONS (1999), juntament amb els principals materials ceràmics, oferí els resultats de tres datacions radiocarbòniques realitzades sobre mostres de carbons del foguer de la naveta, que se situen a la segona meitat del II mil·lenni aC.

A la campanya de 2004 es va fer palès que les navetes 1 i 2 es trobaven en un estat de conservació dolent pel fet que des del final de les excavacions dels anys vuitanta fins aquell moment no s'hi havia duit a terme cap actuació més que neteges puntuals. Les inclemències del temps i els treballs agrícoles havien anat debilitant les estructures i havien provocat l'enderroc de les pedres i la pèrdua de la massa de terra i pedres que formen el reblit dels murs. En aquestes estructures fins i tot s'havien desdibuixat les traces del conegut *hogar parrilla*, donat a conèixer com a estructura de combustió dels habitatges d'època pretalaiòtica (ROSSELLÓ-BORDOY, 1986-89).

Pel que fa a la naveta 1, objecte d'aquest article, primer es va treure el nivell superficial (UE 0). Es tractava d'una unitat de terra de color molt vermellós, molt disgregada i fàcil de treure. Per sota d'aquest, ja va aparèixer un nivell de terra de color vermell ataronjat i de textura molt compacta (UE 1), en el qual ha aparegut ceràmica *in situ*. Aquest és el nivell que es varen deixar els excavadors en els any vuitanta, quan es va donar per acabada l'excavació de la naveta. Així i tot, pel fet de no disposar de les dades dels diaris d'excavacions, que actualment no es troben di-

positats en el Museu de Mallorca, no s'han pogut realitzar equivalències amb els nivells excavats anteriorment.

Aquesta UE 1 es va trobar com un nivell uniforme per tota la naveta, encara que cal dir que a la zona de l'interior del portal presentava una textura molt més compacta. Per aquest motiu es va decidir fer una cala a la zona SW, per davall de les falques de pedra del parament interior del mur. En aquesta zona, va aparèixer un nivell de pedres planes (UE13) mesclat amb la mateixa UE 1 que passa per sota dels murs. Sembla tractar-se d'un nivell de preparació de la terra i només a determinades zones es col·loquen aquestes pedres planes per omplir buits. En aquesta zona no surt gens de ceràmica. Davant l'evidència que hem obtinguda amb aquesta cala a la zona SW es va decidir no obrir-la més i deixar una zona de reserva arqueològica.

Fig. 1 Nivell de preparació per construir la naveta

Pel que fa a la zona de la llar de foc (FET 1: UE 4, UE 7), excavada els anys vuitanta, se'n va fer la reexcavació per poder dur-ne a terme la consolidació. Es va delimitar la llar. Per sota de les pedres de la llar que encara es trobaven en posició aparegué un nivell de color vermellenc de gra molt fi que presenta zones rubefactes. Encara que en principi s'identificà com una altra unitat estratigràfica (UE 7), s'acabà veient que es tractava del mateix nivell de preparació detectat a tot l'interior de l'estructura, encara que en aquest cas era més dur per l'acció del foc de la llar.

També es va fer una cala a l'interior del mur W (FET 4: UE 16, UE 17, UE 18 i UE 19), ja que a la part central d'aquest mur es veia com havia estat rebentat amb anterioritat. S'ha pogut esbrinar que la forma de construir el mur de la naveta consisteix a posar primer les pedres grosses tant del parament exterior com interior i després es falquen per l'interior de la mateixa manera que trobam per la cara exterior. Posteriorment es col·loquen pedres mitjanceres encaixades les unes amb les altres i a sobre es tira terra argilosa, que queda molt compacta. Per finalitzar s'acaba d'omplir amb terra de poca consistència i pedra més petita.

Fig. 2 Cala a l'interior del mur oest

Pel que fa a les actuacions de consolidació i restauració la directora de restauració de l'equip, Margalida Munar, va dur a terme la restauració de l'absis de la naveta. L'absis de la construcció es trobava totalment perdut tant al parament intern com a

l'extern i només es conservaven algunes de les falques que sustentarien les lloses de tancament. Ateses aquestes premisses es va decidir restituir el tancament de l'absis amb el parament intern, ja que teníem indicis suficients per poder-ne esbrinar el traçat original. Es varen realitzar una sèrie de plantilles fent servir com a referència les falques trobades, els sondejos arqueològics realitzats i la simetria dels paraments.

La decisió de tancar l'estructura per l'absis no va ser purament per un sentit estètic sinó que era la forma més eficaç per fer el conjunt més intel·ligible i fàcil d'interpretar; era la manera d'evitar que la gent confongués l'absis amb l'entrada de l'estructura. De totes maneres, el tancament de l'absis quedà ben diferenciat, ja que s'utilitzà un morter de color rosat per poder diferenciar els nous elements dels originals d'una manera clara. Per altra banda, es va decidir no restituir el parament extern, ja que es trobava molt perdut, amb mancances molt considerables d'elements constitutius. A més, amb la restitució de l'absis amb el parament intern ja quedava prou clara la planta de la naveta.

A la campanya 2005 es començà l'excavació exterior de la naveta 1 per poder consolidar el parament exterior. Pel que fa al parament est, ja es comprovava visualment que havia patit més degradació des d'antic, perquè l'arada havia desplaçat i trencat les pedres que formaven part d'aquest parament. L'excavació d'aquesta zona no va aportar cap dada interessant ni des del punt de vista constructiu ni arqueològic. A partir d'aquest moment els treballs arqueològics es varen centrar en l'altre costat de l'edificació. Fins a la campanya de 2007 l'excavació a l'àrea exterior ha afectat una superfície d'uns 120 m^2 en una franja immediatament a l'oest de la naveta 1, amb una amplada d'entre 4 i 5 m, que s'estén des de l'absis d'aquesta estructura fins a l'absis de la naveta 2. Aquesta zona sí que va oferir resultats rellevants.

El primer element a comentar és el FET 5 (UE 20/ UE 21). Es tracta d'una estructura quadrangular feta amb pedres d'una mida considerable i que està reomplerta per un sediment de terra marronenca barrejada amb pedres petites i pilots de fang. Encara que inicialment consideràrem aquesta UE com una estructura, l'excavació posterior d'aquest indret ens va demostrar que es tractava d'un mur de doble parament adossat a la naveta.

A més, el FET 5 es troba alineat amb una altra estructura semblant (UE 45), i l'espai entre ambdues defineix un portal o corredor que presenta un sòcol o escaló. En un moment donat

Fig. 3 Restitució de l'absis

aquest pas va ser amortitzat per un nivell d'enderroc (UE 39) que va donar diverses formes ceràmiques típiques de naveta amb restes d'un fragment de tronc carbonitzat i una banya de caprí.

D'altra banda, la UE 45 està adossada a un altre mur ciclopi (UE 46) situat al límit de l'excavació actual i que probablement es tracta d'una altra edificació coetània a la naveta 1.

Adossat a aquesta darrera estructura de tendència rectangular (UE 45) arranca cap al sud un mur de pedra d'un sol parament

i de tendència corba (UE 29). A nivell constructiu es va observar com el tram septentrional d'aquest mur presenta una tècnica constructiva de pedres col·locades de pla, mentre el tram meridional és de lloses verticals falcades. També durant l'excavació es va poder documentar arqueològicament la diferència cronològica d'ambdós trams, ja que el primer està bastit sobre el nivell de circulació (UE 44) i el segon es troba sobre un retall en aquesta capa farcit pel nivell d'argila cuita (UE 42).

Sobre el nivell de circulació es va definir un estrat de coloració taronja molt compacte de fang cremat (UE 33/42), interpretat com les restes d'un sostre caigut. Sobre aquest nivell es troben dipositades les UE 38 i 26/30, nivells terrosos amb pedra petita i amb abundància de pilots de fang, adossats a les cares est i oest respectivament del mur UE 29.

A la UE 30 es va documentar un retall (UE 32) que formava part d'una estructura de combustió a la part superior de la seqüència estratigràfica d'aquest sector, que hauria provocat l'alteració tèrmica del parament extern de la naveta (UE 16), fet visible en el color i les escletxes presents a les lloses d'aquest parament.

D'aquests nivells d'argila cremada es varen seleccionar una sèrie de mostres. Els resultats (BELARTE, inèdit) revelen que entre les mostres es varen diferenciar els següents tipus de restes: (1) restes constructives, tant elements de cobertes com fragments de revestiment d'encanyissat i (2) restes d'elements d'equipaments semifixos, referides als elements als quals no se'ls pot atribuir una funció constructiva i que podrien haver format part de contenidors, dipòsits o altres elements d'equipaments.

L'excavació exterior també va permetre documentar una filada de lloses paral·leles al parament exterior de la naveta, que es va definir com a banqueta (UE 35). Aquesta té un recorregut a nivell de tot el parament exterior W fins a la zona de l'absis, cosa que fa pensar que hi podria haver estat per tota la naveta i a causa de l'estat d'arrasament tant de l'absis com del parament E hauria desaparegut. Aquesta banqueta es fa en el mateix moment que es construeix el parament extern. Es va poder comprovar que el FET 5, adossat al mur de la naveta, recolzava sobre la banqueta i, per tant, era posterior a aquesta.

En el parament extern W es va dur a terme una cala, a la cantonada entre UE 20 i UE 16. Així aquest sector, juntament amb la cala que s'havia fet dins la naveta l'any 2004, ens ha permès entendre millor el sistema constructiu que empraven a l'hora de fer les navetes:

Fig. 4. Imatge de la relació entre FET 5 i banqueta.

1. La primera passa és retocar la roca natural. Per això hi ha zones on s'aplanen les puntes que pugui tenir aquesta roca (UE 58).

2. La roca mare està recoberta per un nivell de terra groguenca que té pedres planes associades per anivellar (UE 57). Aquesta UE s'equipara amb la UE 13 que va aparèixer a l'interior de la naveta i amb la qual, a més, coincideixen per cotes.

3. A sobre hi ha un nivell de terra molt roja i compacta; és el que es denomina call vermell, però té material ceràmic. Aquest és el nivell de preparació del terreny on assentarà l'estructura (UE 56 en el sector SW i UE 59 en el sector NW).

4. Després es comencen a col·locar les pedres que conformen la primera filada i a sobre d'aquestes es va alçant el parament. Per col·locar les diferents filades han d'anar fent retoc a les lloses *in situ*. A sobre la UE 56 s'han trobat les llenques que probablement són evidències d'aquests retocs a les pedres de les diferents filades a l'hora d'encaixar-les.

5. Una vegada tenen fet el mur que conforma la naveta construeixen una banqueta (UE 35) que s'ha trobat a tot el perímetre exterior W. Hem de pensar que la part E ja havia estat destruïda des d'antic per l'efecte de l'arada.

6. Quan està feta la banqueta es realitza el nivell de circulació o paviment que utilitza aquesta gent a l'exterior (UE 44).

Aquesta és l'única unitat associada al nivell de circulació exterior, que només surt per la banda SW no per la NW.

Fig. 5 Imatge de la cala realitzada

En el sector exterior SW, entre la naveta 1 i 2, associat a la UE 37, que consideram un nivell d'abandonament, va aparèixer un gran femer amb una concentració important de fauna i ceràmica del bronze final. És concretament en el sector oest davant la façana on ha aparegut una concentració més alta d'aquests materials. En aquesta zona és on ha aparegut també un penjoll d'os amb decoració de cercles associat a aquest femer.

Fig. 6 Penjoll d'os

Fig. 7 Femer de la UE 37

Després d'haver tret tota la UE 37 d'aquest sector han aparegut restes d'un mur (UE 49, 50 i 51) i una estructura en forma de cubeta de pedra (UE 52 i 53). Aquests murs són d'un mateix moment cronològic i l'hem identificat com a FET 6; aquest és a sobre de la UE 44, que consideram el nivell de paviment que trepitja la gent que habita les navetes. El FET 6 no es troba adossat a la naveta 2, per la qual cosa haurem d'esperar a desmuntar aquesta estructura per acabar d'aclarir la relació estratigràfica.

Fig. 8 FET 6

Consideracions finals

Les actuacions de consolidació i restauració realitzades a la naveta 1 durant aquestes campanyes han contribuït a frenar l'erosió progressiva a la qual estava sotmesa aquesta estructura d'habitació. Per altra banda, pensam que han ajudat els visitants del jaciment a entendre millor com funcionava una casa de l'edat del bronze.

Les feines de restauració han fet necessària l'excavació d'alguns vestigis de l'interior de la naveta, especialment aquells situats sota determinats elements arquitectònics. Aquest fet ha possibilitat un millor coneixement de la dinàmica constructiva a l'hora de bastir la naveta.

Pel que fa a les actuacions arqueològiques a l'exterior de la naveta, els resultats disponibles en l'actualitat presenten un caràcter molt preliminar. Per elaborar de manera més ferma les conclusions d'aquestes intervencions serà necessari, d'una banda, concloure les anàlisis de les diferents evidències materials que actualment es troben en curs. I en segon lloc, les restes arquitectòniques visibles palesen la necessitat d'ampliar l'excavació en extensió per poder gaudir d'una informació contextual més àmplia.

Així, en el moment actual de la recerca es pot afirmar que el jaciment de l'edat del bronze de s'Hospitalet Vell presenta una complexitat arquitectònica molt major de la que se suposava abans de l'inici del present programa de recerca. En aquest sentit, l'ampliació en planta de la superfície excavada ha permès conèixer l'existència d'altres estructures adossades a la naveta 1. També ha fet possible la identificació del mur d'una altra estructura possiblement coetània.

Pel que fa a les restes mobles, que es troben en procés d'estudi, en primer lloc s'ha de parlar d'alguns elements ceràmics que es poden adscriure als inicis de l'edat del bronze. Aquest fet concorda amb les notícies sobre restes d'una ocupació tan arcaica del solar del jaciment. No s'han localitzat contextos pertanyents a aquest interval cultural, probablement a causa de l'escassa gruixa de la terra sobre el terreny natural, que es tradueix en una escassa taxa de sedimentació. En canvi, aquests materials testimonials han aparegut incorporats a contextos clars i típics de finals del II mil·lenni cal. BC. Aquests darrers es troben caracteritzats pels marcadors culturals ceràmics definits sobretot a partir de l'excavació de l'interior de la mateixa naveta 1 de s'Hospitalet Vell i de la seva relació amb datacions radiomètriques (PONS, 1999).

L'estudi d'aquests conjunts ceràmics i de les evidències arquitectòniques esmentades es combinaran amb el de les restes associades de caràcter metàl·lic, lític, faunístic i d'indústria òssia. Tots aquests elements permetran un millor coneixement del grup humà que habità l'assentament de s'Hospitalet Vell a finals del II mil·lenni aC.

Notes

Aquest article, amb petites modificacions, va ser presentat també a les V Jornades d'Estudis Locals de Manacor l'any 2008 ja que consideram que totes la informació científica ha de tenir també una difusió de caire més general.

Bibliografia

ALCOVER, M. (1941). *El hombre primitivo en Mallorca. Estudio sobre la prehistoria balear*. Palma.

BELARTE, C. (inèdit). *Informe sobre les restes constructives de terra del jaciment de s'Hospitalet Vell de Manacor, campanyes 2005 i 2006*. Tarragona.

MUNAR, M. (2006). "S'Hospitalet Vell, un exemple de conservació de patrimoni immoble". *MUSA, Revista del Museo d'Història de Manacor*, 2: 50-60.

MUNAR, M.; SALAS, M. (2005). "El projecte de consolidació, adequació i difusió social del jaciment prehistòric de s'Hospitalet Vell (Manacor)". *III Jornades d'Estudis Locals de Manacor*: Manacor: Ajuntament de Manacor: 161-170.

MUNAR, M.; PASCUAL, J.; SALAS, M. (2002). "Consolidació, adequació i difusió social del jaciment prehistòric de s'Hospitalet Vell". *Congreso Internacional sobre musealización de yacimientos arqueológicos (Barcelona, octubre 2002)*. Barcelona (editat en CD-ROM).

PONS, G. (1999). *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic final i al Talaiòtic I de Mallorca*. Palma: Consell de Mallorca, Col·lecció La Deixa, 2.

RIERA, M. M.; ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1995). "El nivell andalusí de la sala hipòstila del poblat talaiòtic d'Hospitalet". *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana,* 39: 289-292.

ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1979). *La cultura talayótica en Mallorca*. Palma: Cort (segona edició).

ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1983). *El poblado preshitórico de Hospitalet Vell (Manacor)*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics.

ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1986-89). "El hogar parrilla en las navetas mallorquinas". *Empúries*, 48-50: 260-267.

ROSSELLÓ-BORDOY, G. (1987). "Metalurgia en el pretalayótico final de Mallorca". *Archivo de Prehistoria Levantina*, 17: 147-153.

SALAS, M.; MUNAR, M.; RAMIS, D. (2006). "El yacimiento prehistórico de s'Hospitalet Vell (Manacor-Mallorca). Un caso de intervención en el medio rural". *IV Congreso Internacional de Musealización de Yacimientos Arqueológicos (Santiago de Compostela, 13-16 de noviembre de 2006)*. Santiago de Compostel·la (editat en CD-ROM).

SALAS, M.; MUNAR, M.; RAMIS, D. (2010). "El projecte d'intervenció a s'Hospitalet Vell de Manacor. *I Trobada d'Arqueòlegs de les Illes Balears (Museu d'Història de Manacor, 15 i 16 de setembre de 2006)*.

SALAS, M (2010): "Museos locales como centros de interpretación del territorio: la experiencia del Museo de Historia de Manacor (Mallorca) y sus yacimientos asociados". *V Congreso Internacional de Musealización de Yacimientos Arqueológicos,* Cartagena, 41-50.

WATELIN, L. C. (1909). "Contribution a l'étude des monuments primitifs des Iles Balears". *Revue Archeologique,* 14: 333-350.